

Школа на Україні та її природні права на національну освіту. Особа народного учителя. Нормальне ставлення народного учителя до національного питання

Освітити дитину — значить розвинути її духовно й фізично; задовольнити прагнення її природи згідно з загальнолюдськими принципами добра і правди; зберегти гармонію її розвитку.

До цього часу російська школа в своїй меті розходилася з правдивою педагогікою. Просвіта з вільного громадського інституту оберталася на прислужницю пануючої волі. Ідеалам правди й добра не пощастило потрапити до програми школи, і не гармонія фізичних і духовних законів дитячого організму була ґрунтом шкільного навчання. Принципи сучасної школи вигадані; ідеали й мета її чужі вихованцеві і не мають нічого спільного з дітьми, що, власне, утворюють школу. Освіта в ній ухилилась од людської природи та її законів в обійми різних політичних, релігійних, партійних і патріотичних впливів. У сучасній школі все ніби навмисне так розраховано й визначено, що про дітей у ній нема й мови. Все там непевне, хибне й негармонійне.

Хибність такої освіти очевидна: вона знищує природні багатства людської душі. Мета її поза людиною. Вона служить випадковим течіям. Складає свої програми і підручники з непотрібного матеріалу, чужого дитині, й захоплюється словами й словами такими ж холодними й чужими. Все придбане нацією попереду не розвивається в дитині, й не поширює духовних здобутків свого народу. Довгими віками наш народ краплями збирав свою культуру. Од покоління до покоління передавав він свою дорогу спадщину і свій життєвий досвід, свої найліпші думки, бажання і мрії, свої високі ідеали. А в сучасній школі, якій природно й просто виростати з народного ґрунту, все це не має місця й розвитку.

А якою чудовою і пишною квіткою мали б розцвісти всі ці надбання народу в відповідній національній школі! Які висококультурні були б нащадки, коли б виховувались у традиції цієї національної спадщини! Через національну школу народ дав би до рук молодому поколінню життєдіяльну творчу зброю національної просвіти, з якою б воно сміливо виступило на поле світової культури і поступу.

Та на лихо освіта нашого народу іде саме діаметрально протилежним напрямком. Дитину насильно схиляють до того, чого вона не хоче, що далеко й чуже її природі. З перших днів од дитини вимагають забути весь свій світ, що його вона засвоїла до школи, забути те, на чому росла вона й розвивалась духовно. Намагаються створити те, чого ніхто не може створити, окрім природи, закони якої дужчі од усяких штучних заходів. І пора зрозуміти хибність і неправдивість старих нездатних принципів педагогіки, пора забути ганебне примусове прищеплювання освіти. Наука спільно з життєвою практикою в своєму поступі малює нам усе нові й раніше невідомі країни дитячої психіки. Грунт старої педагогіки похитнувся. Підтримують ще її уперто тільки короткозорі та засліплені консервативні представники її. Сучасна педагогіка підходить до дитини з експериментальною психологією та біологією. Ми не дивимося вже на дитину, як на одиничну істоту, котру ми маємо право принатурювати до обставин і вигаданої мети. Ми невільно беремо її в сумі всіх спадкових інстинктів та здібностей, що витворив у минулі віки її народ. Ми розглядаємо дитину через її батьків та минуле їх.

Природа дитини з усіма її національними особливостями, початок яких криється в глибині минулих часів рідного народу, підлягає еволюційному розвитку народного організму. Психіка дитини — це підсумок творчих сил народу від старих часів до наших днів. І нема тієї сили, котра б змогла безболісно одлучити дитину од природної єдності з її нацією без обопільної шкоди. На цій істині тепер будують свій поступ і добробут народи. А наукова педагогіка напружено працює в цім напрямі, щоб створити найліпші, найвідповідніші методи.

Дитина спершу цілком підвладна тільки своїй природі, і вона не відповідальна за свої духовні й фізичні схильності і вчинки. Вона прийняла їх од батьків, як спадщину, шляхом якої тільки і йде розвиток її. Вона формується в дорослу людину на ґрунті своєї фізіологічної єдності з народом. І не можна, складаючи програми освіти, створюючи методи і шукаючи справжньої мети, не брати до уваги ці чинники психічного життя дитини.

Та окрім природи та її спадкових схильностей, є ще один елемент, що діє в дитині як природний імпульс, — це оточення. В оточення входить не тільки сім'я, родина, але й економічні, соціальні та політичні обставини народу, природа і місцеві умови, весь той світ, що оточує дитину, збуджує й розвиває духовні сили, які передала їй мати. Здатність сприймати впливи оточення є збуджуючим імпульсом до життя. Під впливом враження і оточення і дитина складає комплекси чуттєвих сприймань у зв'язному напрямі й принатурює до них свою природу.

Тут шкільна освіта, якою вона є зараз на Україні, найменше сприяє формуванню комплексів у нормальнім їх розвитку, в душі природного оточення дитини та її національної спадковості. Причини тому ті, що: 1) вплив школи починається тоді, як дитина вже майже духовно склалася під впливом сильнішого стимулу, тобто відповідного життя і досвіду; 2) періоди впливів школи такі короткі, а активність їх така не стала, що вони здатні тільки затримати на якийсь час розвиток дитини та заплутати її розуміння світу; 3) штучно створена освіта, яка не відповідає особливостям дитячої природи, не виховує і не освітлює те, що здобула дитина поза шкільним життям. Дитина виходить з школи майже без усякого корисного надбання до своїх природних сил, бо в ній вона не знаходить доброго ґрунту для своїх інстинктивних і успадкованих нахилів. Взяти хоч би те, що джерелом життя і розвитку є рух. Тільки в русі знаходить дитина досвід і розуміння світу й відносин, а в сучасній школі все ніби навмисне зроблено так, щоб менше було руху, менше вільних вчинків. Дитині дають усе готовим і ні до чого вона не доходить своїм власним досвідом.

У сучасній школі на Україні діти не знаходять досить матеріалу для життєвого досвіду. Школа нехтує все попереднє життя дитини, її індивідуальність і національні особливості. А коли нема в школі таких ґрунтовних природних рис виховання, то дитина не знайде, де застосувати й те, що вона здобула до школи. І коли дитина в школі задовольняє деякі нахили, то інші поруч з тим зовсім знищуються, а інші перетворюються в погані й навіть шкідливі. Така школа не справжня школа, їй бракує правдивих підвалин, бо школа не повинна нівечити те, що заклала в людському організмові вища творча сила, та творча сила, через яку існує не тільки окрема людина, а і все в ній, що надбало мільйонами віків людство. Школа повинна шанувати це надбання. І не природа повинна бути на послугі у школи, а *школа — засобом природи, і на послугі у неї.*

Освіта є прагнення тієї ж природи: творити і творити. Школі ж, як результату цього прагнення, нормально випадає стати чистиною цієї природи. Ступінь освіти, як і її колір, залежить од культурності й волі тієї нації, серед котрої вона з'явилась. Її природна залежність од національної творчості надає освіті всі ознаки *національної*. Школа не є випадковий прищеплений заклад — зростання освіти пов'язане з природним розвитком духовних і фізичних сил народу, і освіту не можна одлучити від народу, нації; *вона обов'язково повинна бути національною.*

Виходить, справжнє завдання школи — скористуватись всім гарним, закладеним в організмові дитини, керуючись її природою, не

псуючи її здоров'я та цільності її психіки. А це можливе не в сучасній школі, а в раціонально реформованій, де б усе було пристосоване до психіки дитини, місцевих і національних умов. Завдання й мета такої освіти будуть близькі й рідні дитині.

Почуття жалості й любові примушує нас бажати для дітей нашого народу української школи. І це так природно, як те, що я вживаю не сіно й соломку, а хліб і овоч, щоб підтримати нормальний ріст свого організму, щоб зберегти своє життєве здоров'я на добро не тільки собі, але й людству. Моя любов до своєї особи не суперечить загальному альтруїзмові, як не суперечить слідування української національної школи завданням загальнолюдської освіти. Це в природі життя.

II

Життєдіяльність людини підлягає законам, що криються в природі руху. Вона творить під впливом цього внутрішнього імпульсу, збагачується ідеями і їх асоціаціями, які, коли розворушити, тягнуть людину до праці. І коли б не затримувати й ламати цільності людської природи штучними заходами попсованої культури, людськість давно б пробувала і розвивалась у відповіднім оточенні. І тільки дякуючи незвичайній творчій силі окремих осіб або певних гуртків, поволі людина визволяється і шукає нових, справді вільних шляхів для своєї діяльності.

Праця людини і ті індивідуальні риси, що вона надає їй, визначають кожну особу. Так і праця народного вчителя веде його певним шляхом. Сама та праця його — учительство, а осередок його діяльності — діти народу і сам народ; це все надає служінню вчительському з одного боку, ідейності, а з другого — робить його суцільним і тісно пов'язаним з своїм осередком, себто народом. Творчість народного учителя безпосередньо відбивається на живих людських істотах, вплив його переходить прямо на людину, а мета його творчості висока і кінцева: *виховати людину цілісною з усіма найкращими її пориваннями*. Завдання надто відповідальне і значне, тому особа вчителя не може зостатись не помітною.

Праця учителя справді висока, надзвичайно складна і поважна.

Адже разом з дітьми приходить надія на оновлення людськості; може, саме їм судилося витворити замість старої, трухлявої, споганеної життєвими умовами моралі, нову і чисту. І треба з високою любов'ю поставитись до дитини, в якій нема ще ані крихти зла і неправди,

щоб вона розкрилась у всій своїй чудовій красі і дивній гармонії. Ця найдорожча квітка людська розцвітає розкішно тільки в відповідних обставинах і сповнює тоді задушливе повітря свіжими пахощами своєї чистої кришталевої душі. І той, хто досягає цього в освіті й вихованні (а це має бути учитель), виростає перед нами в поважну силу. Ключ до дитини в його розумі, в щирім любовнім серці, в чистих ідеальних змаганнях, у чулій і правдивій душі. Відповідальність його праці ясна й зрозуміла. Вона напружує його духовну міць, його розум посилено працює. Йому завжди треба якнайобережніше поводитися з цією квіткою. Кожна його помилка не просто помилка, а злочин перед майбутнім народом. Така праця підвищує особу вчителя, кличе його завжди до суду совісті своєї і народної.

Народний учитель — центральна особа. Але не тільки для дітей. Його діяльність глибша. Вплив його йде од паростей (дітей) через стовбур (школа й просвітня діяльність) у корені, тобто в самий народ. Народний учитель не тільки шкільний учитель, *він учитель і народу*. Це факт правдивий і дійсний. З народом я зливаюсь, я розчиняюсь у ньому через думки й ідеї, що я вклав у голівку моїх учнів — дітей народу. Я глибоко в цьому переконаний і в цьому напрямкові працюю. Я вчу дітей, але перед очима маю народ, його добробут і майбутнє. Коли б я не так думав і не так робив, коли б особа народного вчителя та діяльність здавалися мені дрібними, я б не був би до цього часу вчителем серед народу, не віддавав би свої сили й здоров'я на працю, яка матеріально не забезпечує моє майбутнє; *я не мав би щастя бути народним учителем*, жити з моїми малими, але дорогими й щирими друзями, захоплюватись незвичайною творчістю духу їхнього, відчувати в собі дихання нового життя! Все це примушує моє серце прискорено битись, бажати цієї атмосфери, жити цими почуттями і напливом нових бажань та ідей, невпинно відчувати в собі їх «духа жива», завжди наповнятися жаданням любити, діяти і досягати, і прагнути праці і праці поміж дітьми.

Народному вчителеві потрібно це зрозуміти і свідомо переконатися в цьому. Хоч насправді таке переконання вже існує — свідомо й не свідомо — в народнім учительстві. Бо інакше важко зрозуміти, як можна в найнеможливіших умовах, що в них перебуває більшість народного учительства, працювати десятки років і навіть все життя. Я не можу погодитися з тією думкою, що вчителів по наших убогих народних початкових школах держить слабка їх воля та пригніченість особи вчителя. Це неправда. Я бачив сотні вчителів і вчительок, які здалеку приїздили до Москви чи Петербурга, щоб набратися знань та досвіду для своєї праці. На цю внутрішню потребу вони витрачали

все літнє жалування, готуючи собі взимку півголодне існування. Після курсів вони знову вертались на село, в ту ж школу, в ті ж тяжкі обставини російського народного учителя. Що їх тягло знову туди? Звісно, не високі «оклади» (жалування більшість з них одержували 15—20 крб на місяць — двірникові навіть позаздрити можна), не легка і вільна праця, а щось інше, високе, ідейне, свідоме — внутрішнє прагнення служити народові, творити велике просвітнє діло через дітей задля народу.

Народний учитель — людина праці, праці, яка не може вабити до себе матеріальними вигодами. Тут не продається труд за високу ціну або за значну посаду, спокійне й безтурботне життя. Народний учитель часто-густо віддає свої сили, не питаючи і не вимагаючи відповідної платні. На ньому завжди лежать обов'язки, корисні народній просвіті, і це допомагає йому досягти духовної рівноваги, але не задовольняє фізичних потреб його тіла. Голодний або напівголодний тілом він частіше від інших одержує духовне задоволення через свою працю. Дивуватися тільки слід тій внутрішній моральній силі цього справжнього страдника своїх обов'язків, що несе свій хрест такою непохитною і невтомною ходою. Його стежка терниста, його громадська й народна праця засіяна гострим камінням, але він завжди йде нею з ясним розумінням високої мети, з міцною вірою в її необхідність і незмінність. Ця мета — світлий, радісно блискучий промінь у його тяжкому житті; вона вабить до себе все свідоме учительство і підтримує його в нещасливій його долі!

Діяльність народного учителя в Росії пов'язана з такими матеріальними, а часом і моральним злиднями, що для того, щоб присвятити життя своєї праці в народній освіті, потрібне більше ніж щире тільки бажання працювати. Тут потрібні жертви, що вимагають іноді справжнього героїзму, — не на хвилину або годину, а на цілі роки, багато років. Тут подвиг іде поруч з героїзмом упертого терпіння. Таке напруження моральних сил, певність, що праця вчительська тісно поєднана з добром народним, підносять особу вчителя над звичайними громадськими діячами і надають їй високої ваги. Свідомість своєї великої праці та своїх обов'язків веде вчителя до національної єдності з народом, бо його діяльність повинна підлягати вимогам оточення та тому життю, яким живе народ та діти народу. Учити — це в ідеалі відомо — плоть од плоті, кістка од кістки народної.

Особа народного вчителя пов'язана з освітою народу і взагалі з освітою всієї людськості. І як би він сам не ставився до неї — все одно особа його відіб'ється на стані освіти і діяльність його так чи інакше виявиться в ній. Чи буде це гальмування, чи поступовий рух — все

одно відіб'ється вона на терезах поступу й культури. Про це треба завжди пам'ятати нам, народним учителям, які прислухаються до голо- су совісті громадської.

III

Кожне прагнення народного вчителя повинне виникати з бажання добра його народові, тому народові, серед якого він працює. І це не буде суперечити загальним прагненням людини до правди та добра й загальній любові до всього людства. Родовий або національний альтруїзм не обмежується своєю нацією, або родом, громадою. З любові до свого народу виростає любов до всієї людскості. І ідеали нації і всієї людскості збігаються і в своїм моральнім ґрунті, і в своїй кінцевій меті.

Кожна нація прагне здобути собі свободу розвитку свого національного духу. Людські ж прагнення у вихованні ставлять те ж саме обов'язковим для кожної нації, виходячи з того постулату, що *кожна нація має свої визначені природою і історією особливості, свій національний дух, і тільки вільним вихованням можна зберегти розвиток і діяльність творчої сили нації*. Національне виховання не суперечить природі, а загальнолюдське завдання щодо виховання — зберегти людську природу і не порушити гармонії духовного і фізичного життя її. Прагнення нації до вільного розвитку є людське прагнення, зрозуміле й законне, і з тим неодмінно треба рахуватися і в школі, і взагалі в народній освіті.

Українському народному вчителеві перш за все треба бачити в дитині її національність. Дивитись на неї взагалі тільки як на людину, як на загальнолюдський парост ми не повинні: інакше для цього треба б було — коли б була яка можливість — знищити національні особливості — зірвати з дерева листя, квітки, обламати гілки і залишити один стовбур. Але коли б це сталося таки, дитина б загубила ту духовну красу, що надає їй національність, як дереву гілки, цвіт і листя. Знищити національність у духовнім житті людини — це підтяти крила її могутньому духу, один помах котрих заносить людину на недосяжну височінь національної творчості. Тому на українське вчительство падає всією своєю великою вагою національне питання.

Народна освіта повинна відповідати сумі національного духу, повинна досягти такої сили й енергії, щоб ввійти у весь народ, досяпитись до його серця і там злитись у гармонійну цілість із справжньою природою людини. Треба, щоб освіта збудила в людині живу і діяльну

свідомість єдності із загальними ідеалами людскості, викликала палке бажання досягти їх. Про це повинна дбати держава через учительство. Погляди держави на свій добробут не повинні розходитися з поглядами нації на свій вільний розвиток. Нація, затримана в своєму просвітньо-культурному розвитку, шкодить загальному розвитку культури в державі. Свобода національного розвитку виходить з розумної, державної політики. Проте ця аксіома й досі не визначається як ґрунт нашого державного життя.

Служити правдивій меті національної освіти, цього вимагає від народного вчителя сама природа, яка посіяла в його серці любов до свого народу, своєї країни. Любов ця, як і правдиве і щире служіння народній освіті, сповнює життям і ідейністю вчительську працю, надає їй щиролюдських рис. Бо національне виховання і освіта в руках свідомого вчителя, що любить гаряче свій народ, є ті двері, через які людина входить в розуміння загальнолюдських ідей.

Українська національна школа — перший просвітньо-культурний етап у житті нашого народу. Такої школи прагне кожен учитель—громадянин, бо його мрія — здійснити те, що цінне й потрібне рідному народові. І коли питання про школу з рідною мовою з'явилося у свідомості нації, народний учитель не може стояти осторонь од цього руху. Він як живий і найчутливіший орган народу обов'язково повинен одгукнутися на всі прояви його. Так було всюди і так є. Народний учитель ішов у головах тих, хто прямував до народної самосвідомості. І не буде ненормальним, коли життя і праця українського учительства йтимуть разом з життям нашого народу.

Така солідарність з народом, серед якого працюємо, виникає з нормальних відносин освітнього закладу (школи) і народу, учителя і дітей. Любов до дітей і народу примушує вчителя уважно прислухатися до вимог і потреб їх, особливо коли вони, потреби ці і вимоги, даються взнаки кожної хвилини його праці. Взяти за зразок хоч би рідну мову. В школах України її не вживають. Учитель не має дозволу вживати її в своїй шкільній праці. Циркулярами заборонено йому вважати українську мову за окрему від руської. Ніби можна примусити людину не вірити собі, своїм почуттям, своїм переконанням, не вірити самому життю нарешті. Але народний учитель на власні очі бачить і результати такої праці. Бачить і розуміє, що марно прищеплювати просвіту чужою мовою. Не може він не бачити й того, що його народ, його кровні брати нидіють і досі в темряві й некультурності, що освіта, яку народ здобуває в сучасних школах, не поліпшила його життя. А коли він бачить це — не бачити ж може тільки той, хто навмисне заплющує очі, — то не зможуть його переко-

нати ніякі циркулярні пояснення і заборони, віру в дійсність яких знищує життєвий досвід.

Мене, народного учителя, хочуть упевнити, що «не было и нтъ» української мови, а я на кожному кроці бачу й чую, що була й є така мова, окрема од руської, державної, що діти українські не розуміють книжок і не можуть вчитися на чужій мові, не можуть нею набути потрібних знань. Не розуміють навіть мене, коли я звертаюсь до них цією мовою. Я бачу, як уся моя початкова наука обертається нанівець. Всі мої сили даремно витрачаються на *перетворювання неперетворюваного*, на перебудування на піскуватому ґрунті того, що збудовано на камінні. Мені велять знищувати в дітей материнську мову і прищеплювати замість неї дитині чужу. Наказують мені перевернути весь дитячий світ!

А чи можу я це зробити? Відповідь ясна. Розум не згоджується братись за неможливе, а любов до дітей, людські почуття та природні права національного виховання відводять учителя од того. А звідси в житті нар. вчителя підіймаються грізно дві дилеми, гострі й болючі, особливо коли вони з'являються свідомо.

Але коли вчитель свідомий своїх природних обов'язків до дітей народу, він не може обминути національного питання. Інакше освітня праця піде марно й розминеться із справжнім життям народним. Чужа просвіта і чужа культура такими й зостануться назавжди і не ввійдуть в наш народ як щось йому рідне. І не дбати про національну школу не може українська інтелігенція взагалі, а зокрема і особливо наше вчительство¹.

Світло. — 1912. — №.1. — С.15—25.

¹ Розміри журнальної статті не дозволяють мені спинитись над цим питанням ґрунтовніше і викласти його ясніше. Можливо, що я помиляюсь і несправдиво дивлюсь на значення нар. учителя в національній справі. Звертаюсь до шановних товаришів-учителів і взагалі читачів «Світла» з проханням вдатись, коли вони другої думки, до мене з листом («Світло», з поміткою «для Чепіги»). Буду дуже вдячний за кожного листа і з охотою відповідатиму. Все, що торкається порушеного питання, особливо голос українського учителя — буде для мене цінним і важним. *Я.Ч.*